

FİLİSTİN'DEN DOĞU AFRİKA'YA YAYILAN YEŞRUTİYE TARİKATI VE KURUCUSU ŞEYH ALİ NUREDDİN'İN RODOS'A SÜRGÜN EDİLMESİ MESELESİ

Prof. Dr. Ahmet KAVAS*

ÖZET

19. yüzyılda İslam dünyasında klasik tarikatların yeni kolları ortaya çıktı. Bunlardan birisi de Şazeliye tarikatının alt kollarından birisi Yeşrutîye'dir. Aslen Tunuslu olan kurucusu Şeyh Ali Nureddin daha ziyade Filistin bölgesinde etkili oldu. Müritleri arasında bulunan Doğu Afrikalılar bu kolu Somali'den Güney Afrika'ya kadar olan bölgede yaydılar. Halen en yaygın olduğu bölge burasıdır. Osmanlı Devleti bir dönem Şeyh Ali Nureddin'i yakın takibe aldı ve bir müddet Rodos adasına hapsedtiyse de daha sonra serbest bırakarak Filistin'e dönmesine müsaade etti.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Filistin, Şazeliye, Yeşrutîye, Şeyh Ali Nureddin.

ABSTRACT

**A Sufi Movement was Emerged From Palestine to East Africa:
Yashrutîyya and Exile of his Founder Shaikh Nuraddin Ali to Rhodes Island.**

The new branches of the classic orders was spread in the Islamic World. One of the sub-branches of Shadhaliya is Yashrutîyya. The founder Sheikh Ali Nureddin who was originally Tunisian, was rather effective in the Palestinian territories. Among the east Africans disciples of this branch, they were spread from Somalia to South Africa. Currently, the region is where the most common. The Ottoman Empire was followed closely in the period Shaikh Ali Nuraddin and was imprisoned to the island of Rhodes for a while and was released allowing to return to Palestine.

Keywords: Africa, Paletsine, Shadhaliya, Yashrutîyya, Shaikh Ali Nuraddin.

Afrikalı Müslümanlar arasında en fazla müride sahip tarikatların başında Kâdiriye, Ticâniye ve Şâzeliye gelmektedir. İçlerinde kıtanın her tarafında

müridi bulunan ve ilk defa bu coğrafyada yayılanı ise Kâdiriye'dir. Şâzeliye Fas'ın kuzeyinde 13. yüzyılın başından itibaren ilk müritlerini toplamışsa da, kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli'nin İskenderiye'ye gidip yerleşmesiyle bazı Ezher ulemasının bu tarikata intisap edince daha çok Mısır'da yaygınlaştı. Takip eden asırlarda Kuzey Afrika'da ciddi bir etkisi görüldü ve başta Fas olmak üzere Cezayir ile Tunus'ta epeyce mürit topladı. 19. yüzyılın başından itibaren büyük kitlelerin intisap ettiği Ticâniye ise daha ziyade Cezayir ve Fas ile Sahra'nın güneyinde kalan Batı Afrika Müslüman toplulukları arasında çok hızlı bir şekilde çoğalan müntesipleri oldu.¹

Bu üç büyük tarikatın Afrika'daki merkez zaviyelerinden ayrılan ve her birinin çok geniş kitleler tarafından intisap edilen yeni isimler altındaki kolları 20. yüzyılın başından itibaren batılı araştırmacılar tarafından birer müstakil tarikat gibi kabul edildiler. Kâdiriye tarikatı Mali'de Küntiyye; Senegal'de Müridiye; Ticâniye tarikatı Mali, Moritanya, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde Hamaliye adıyla yeni kollar olarak tanındı. Şâzeliye ise Fas, Cezayir ve Tunus'ta Tayyibiye, Derkâviye ve Aleviye; Libya'da Medeniye; Filistin ve çevresi ile Doğu Afrika'da ve Hint Okyanusu adalarında Yeşrutîye adıyla tanındılar.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Suriye-Filistin bölgesinde hızlı bir şekilde yayılırken aşırılığa kaçtığı için menfî manada dikkatleri üzerine çeken Yeşrutîye kolunun kurucusu ve etrafındaki ileri gelenlerinin Rodos'a sürülmeleri konusu üzerinde çok az duruldu. Kızı Fâtıma el-Yeşrutî de eserlerinde bu konuya temas etmekle birlikte niçin ve nasıl götürüldüğü ile ilgili fazla teferruata girmemektedir.² Özellikle Osmanlı Arşivi'nde bizzat Şeyh Ali Nureddin Yeşrutî tarafından yazılan mektuplar birinci elden belgeler olmasına rağmen bunlar herhangi bir araştırma konusu yapılmadılar. Yine bu kolun kurucusu ve ileri gelenlerinin sürgün hayatları yanında o güne kadar alışlagelen tarikatların zikir meclislerinden farklı

¹ Şazeliye tarikatının kurucusu Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Abdülcebbar eş-Şâzeli 1196'da Fas'ın Sebte şehri yakınındaki Gumâre'de doğdu ve hayatının büyük bir kısmını Tunus'ta geçirdi. 1258 yılında burada vefat etti. (Sultan Chouzour, *Le pouvoir de l'honneur essai sur l'organisation sociale traditionnelle de Ngazidja et sa contestation*, Inalco, Paris 1989, (yayınlanmamış doktora tezi), s. 71).

² Fâtıma el-Yeşrutî, *Mevâhibü's-Hakk fî Kerâmâtî'l-Yeşrutîyyeti's-Şâzeliyye*, Beyrut 1979, s. 57-62.

hareketlerinin bilhassa Şam bölgesindeki devlet görevlileri tarafından yakın takibe alınması önemli bir husustu. Yeşrutîye'nin Filistin'den başlamak üzere günümüz Doğu Afrika ülkelerinden Kenya, Tanzanya, Mozambik ve Komor Adaları'na kadar uzanan yayılması farklı kitaplara ve makalelere konu olmuştur.³

Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadasındaki hakimiyetini bütün kurumlarıyla sürdürmeye devam ettiği 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yıllarında Filistin, Suriye, Lübnan ve Ürdün topraklarındaki Müslümanlar arasında Şâzeliye tarikatının Yeşrutîye kolu hızla yayıldı. Bölgede bu yeni kola yönelen aşırı ilginin teşvikiyle İslam dünyasının diğer bölgelerinden de çok sayıda Müslüman Filistin'deki merkez zaviyenin olduğu Akka şehrine akın etmeye başladı. Öyle ki günümüz Doğu Afrika ülkelerinden Kenya, Uganda, Tanzanya ve Mozambik ile Hint Okyanusu'ndaki ada devletlerinden özellikle Komor Adaları ahalisi ile Madagaskarlı ve Zengibarlı Müslümanlar tarikatın en samimi müritleri arasında yer aldılar.

Şâzeliye tarikatının Yeşrutîye kolunun kurucusu olan Tunus asıllı Şeyh Ali Nûreddîn'nin ülkesinden ayrılarak Filistin'deki Akka'ya yerleşmesi ve kısa zamanda buradaki Osmanlı idarecilerinin dikkatlerini üzerine çekecek kadar mürit toplaması beklenilmeyen bir olaydı. Bölgedeki diğer tarikat müntesipleri ile bu kolun kurucusu olan şeyhten ziyade müritlerinin sürtüşmeleri dikkat çekmekteydi. Özellikle Şâzeliye'nin bilinen tarikat geleneğinden farklı bir yol takip etmesi üzerine bölgede huzurun bozulmasından korkan yetkililerin uyarıları neticesinde Yeşrutîye'nin kurucu şeyhi dahil ileri gelenlerinden bazılarının buradan Rodos adasına sürgün edilmeleri gündeme geldi.

³ P. Guy ve A. B,n Cheik Amir, *La vie et l'oeuvre du grand marabout des Comores, Said Mohamed ben Ahmad al Ma'arouf*, Tananarive 1949 ; Jean-Claude Penrad, "Religieux et profane dans l'École coranique: Le cas de l'Afrique orientale", *Cahiers d'Études africaines*, XLIII (1-2), 169-170, 2003, ss. 321-336; Edward A. ALPERS, "A Complex Relationship: Mozambique and the Comoro Islands in the 19th and 20th Centuries", *Cahiers d'études africaines*, 2001/1, sy: 161, s. 73-95; Ahmed Chanfi, "Etat et enseignement islamique aux Comoros. Réseaux d'hier et d'aujourd'hui", *L'islam politique au sud du Sahara: identités, discours et enjeux*, ed. Muriel Gomez-Perez, KARTHALA Editions, Paris 2005.

Şeyh Ali Nûreddîn el-Yeşrutî el-Hasenî el-Mağribî'nin Hayatı ve Filistin'e Yerleşmesi:

Şâzeliye'nin bir kolu olan ve Yeşrutîye adıyla bilinen tarikatın kurucusu olan Şeyh Ali Nûreddîn b. Muhammed b. Nûreddîn Ahmed el-Mağribî⁴ el-Yeşrutî et-Terşihî Osmanlı Devleti'nin Tunus eyaletinin Bizert şehrinde 1804 (1218) yılında doğdu. Ne var ki doğum tarihi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır.⁵ Eğitimini beldeindeki alimlerin yanında tamamladı.⁶ Yine o dönemde önce Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Trablusgarp eyaletinin Misrâte şehrinde yaşayan ve Şâzeliye tarikatının kuzey Afrika'daki önemli kollarından kabul edilen Derkâviye'nin kurucusu Sîdî Ahmed b. Ahmed ed-Derkâvî'ye, ardından Medeniye adıyla başka bir kol ihdâs eden Sîdî Muhammed el-Medenî'nin halifesi olarak yerine geçen oğlu Sîdî Muhammed b. Hazma Zâfir el-Medenî'ye (ö.1263/1847) intisap etti.⁷

Şeyh Ali Nûreddîn'in intisap ettiği Şâzeliye tarikatı Kuzey Afrika'da sömürgecilik öncesi dönemde oldukça yaygındı. Başta Tunus olmak üzere bütün Mağrib ülkelerinde birçok alt kolu bulunuyordu ve daha ziyade şehir merkezlerinde müntesipleri fazlaydı.⁸ Yeşrutî kolu ise Şeyh Ali Nûreddîn ile Filistin'de ortaya çıktı. Zamanla diğer Şâzeli kolları bu yeni kolu dışladılar.⁹

⁴ Osmanlı belgelerinin tamamında kendisinden Şeyh Ali Efendi diye bahsedilmekte ve kendisinin bizzat Padişah'a hitaben Rodos'ta kaleme aldığı mekrubunda asıl vatanının Tunus'un batısı (Tunus-u garp) olduğunu ifade etmekteydi.

⁵ Şeyh Ali Nûreddîn'in hayatı hakkındaki genel bilgiler Annabelle Böttcher'in "Yasrutîyya" adlı *Encyclopédia of Islam*'daki maddesinden alınmıştır. (*El İmg*², XI, 298-299). J. Spencer Trimmingham (*The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 279) ve Joseph M. Cuoq (*Les Musulmans en Afrique*, Maisonneuve – Larose, Paris 1975, s. 516) ve Sultan Chouzour (*a.g.e.*, s. 71) onun 1793 yılında doğduğunu, Nebil Hâlid el-Ağâ ise onun 1794 (h. 1208) yılında doğduğunu kaydetmektedir. (*Medâinü Filistîn*, Beyrût 1993, s. 221). Filistin şehirleri hakkındaki kitabın yazarı Ali Hasan ise Şeyh Ali'nin 1796 (1211 h.) yılında doğduğunu ileri sürmektedir ("Akkâ", *Mevsûatü'l-müddin el-Filistîniyye*, Dimeşk 1990, s. 510-511).

⁶ Ali Hasan, *a.g.y.*

⁷ Annabelle Böttcher, *a.g.m.* Trimmingham Derkâviye'nin dokuz ana kolu yanında Medeniye, Rahmaniye ve Yeşrutîye isimli alt kol olduğunu kaydetmektedir. (*A.g.e.*, s. 113)

⁸ Taoufik Bacrouch, *Le Saint et le prince en Tunisie*, Tunus 1989, s. 193-208.

⁹ Ali Nûreddîn Dürke, *El-Medrestü'ş-Şâzeliyye*, İskenderiye 1991, I, s. 58-59.

Yeşrutiye'nin kurucusu Şeyh Ali Nüreddîn çok fazla seyahat etmekteydi. Tunus'tan hac için ayrılıp kutsal topraklarda ibadetini tamamladıktan sonra 1850 (1266) yılında Filistin'in Akdeniz sahilindeki Akka kasabasına yerleşti. Burada hali vakti yerinde dul bir kadın olan Hatice Tûsîz ile evlendi. Kısa zamanda buranın Türk, Mısırlı, Suriyeli ve Mağrib asıllı önde gelen aileleri arasında Yeşrûfî ailesi de yerini aldı. Özellikle Mağribli aileler içinde Yeşrûfî ailesi önemli bir konuma kavuştu ve bu yeni ailenin en tanınmış üyesi Şeyh Alî el-Yeşrûfî idi.¹⁰ Filistin'in köklü aileleri arasında hatırı sayılır bir yer edinen Yeşrûfîler kendilerinin Hazret-i Hasan'ın soyundan gelen Mağrib'deki İdrîsîler gibi Hasenî kabul edip Benî Yeşrut kabilesine mensup olduklarını iddia etmekteydiler.¹¹

Şeyh Ali Nüreddîn kesin olarak Filistin bölgesinde yaşamaya karar verdi ve 1862'de (1279) yılında Akka'daki Terşîha köyünde ilk zaviyesini açtı. Tarikat kısa zamanda bölgenin ileri gelenleri, ulema ve hatta Müslüman hanımlar arasında yayıldı. Filistin-Suriye bölgesindeki Safed, Hayfa, Kudüs, Beyrut, Beka Vadisi, Sayda, Halep ve Şam şehirleri dışında İstanbul gibi oldukça uzak yerlerden de Akka'ya gelip bu tarikata intisap edenler oldu.¹²

Yeşrutiye'nin Osmanlı idaresindeki Suriye ve Filistin çevresinde yayılmaya başladığı yıllarda Akka ahalisi mütebeyin olup içlerinde dinî konularda yeni akımlara itibar edecek kimseler fazla yoktu. Şehir merkezinde bulunan altı cami Cuma günleri genelde dolmaktaydı. Burada Şâzelî ve Rifâî tarikatları yaygın olup Pazartesi ve Cuma geceleri birçok mahallelerden zikir sesleri yükselmekteydi.¹³

Akka'da tarikatını yaymaya başlayan Şeyh Ali Nüreddîn'e tabi olanların sayısı artınca Osmanlı Devleti'nin Şam'da görev yapan valileri kendisine cephe aldılar ve onu bulunduğu çevresinden uzaklaştırıp sürgüne göndermeyi

¹⁰ Nebîl Hâlid el-Ağâ, *Medâinü Filistîn*, Beyrût 1993, s. 221.

¹¹ Mustafa Merâd Debbâğ, *el-Kabâilü'l-arabiyye ve selâsilühâ fi bilâdinâ Filistîn*, Beyrût 1986, s. 216-217. Alî Hasan, *a.g.e.* s. 510.

¹² Trimmingham, *a.g.e.*, s. 126. Annabelle Böttcher, *a.g.m.*

¹³ Mehmed Refîk Temîmî ve Mehmed Behcet, *Beyrût Vilâyeti*, I, Vilâyet Matbaası, İstanbul 1335, s. 290.

başardılar. Ancak Cezayir'in Fransa tarafından işgali esnasında yerliler arasında en kuvvetli direnişi gösteren ve daha sonra teslim olmak zorunda kalınca önce Bursa'da, ardından Şam'da yaşamasına müsaade edilen Emir Abdülkadir'in yardımı ile serbest bırakıldı. Şeyh hürriyetine kavuşunca Akka'ya geri dönerek burada tarikatının yeniden başına geçti. Sürgün öncesi başlattığı zaviyesinin inşası ise yerine geçen ve aynı zamanda halifesi olan İbrahim tarafından tamamlandı.¹⁴

Yeşrûfîler birbirlerine uzak farklı bölgelerde açtıkları zaviyelerin merkez zaviye ile bağlantılarını daima muhafaza ettiler. Kendilerine bağlı her zaviyenin mutlaka "mukaddem" denen bir idarecisi vardı. Şâzeliye'nin bu koluna bağlı müritlerin günlük hayatları Şeyh Ali Nüreddîn'in kızı Fâtîma tarafından *Rihle ile'l-Hak* adlı eserde teferruatlı olarak anlatılmaktadır.¹⁵

Şeyh Ali Nüreddîn 1891 (1309) yılında Akka'da vefat edince¹⁶ tarikatın merkez zaviyesi içinde yapılan türbeye defnedildi. Yerine büyük oğlu İbrahim el-Yeşrûfî geçti.¹⁷ Bunun da 1927 yılındaki vefatı üzerine oğlu Muhammed el-Hâdî yerini alarak Yeşrutiye'nin yeni postnişini oldu. Ancak bunun zamanında tarikatın merkez zaviyesinin bulunduğu Akkâ ve çevresinde özellikle Yahudiler'in sayısının artması yüzünden Filistinlilere yaşatılan bu gergin ortamdan Muhammed el-Hâdî uzak durmaya karar verdi. Neticede merkez zaviyeyi Beyrut'a taşıttı. Lübnan iç savaşının bütün şiddetiyle devam ettiği yıllara kadar burada da siyâsî hadiselerle mesafeli duran Yeşrutiye kolu şeyhi bir kez daha merkez zaviyenin yerini değiştirmeye karar verdi. Ürdün'ün başkenti

¹⁴ Alî Hasan, "Akkâ", *Mevsûatü'l-müdün el-Filistîniyye*, Dimeşk 1990, s. 510-511.

¹⁵ Şeyh Alî'nin kızı tarafından kaleme alınan eserler bir çok defa basıldı ve müntesipleri arasında çok sık okunmaktadır. (Annabelle Böttcher, *a.g.m.*); Fâtîmâtü'l-Yeşrutiyye el-Haseniyye, *Rihletü ile'l-Hakk*, Beyrût 1990.

¹⁶ J. Spencer Trimmingham, *a.g.e.*, s. 279 ve Sultan Chouzour, *ag.e.*, s.71. Fred de Jong ise şeyhin 1900 yılında öldüğünü belirtirken (*a.g.m.*, s. 217), doğum tarihini 1794 yılı olarak Nebîl Hâlid el-Ağâ Şeyh Ali'nin ölüm tarihini de 1923 (h.1342) olarak vermektedir ki bu da şeyhin yüz otuz yaş civarında öldüğünü gösterir. (*A.g.e.*, s. 221). Alî Hasan da onun 1899 yılında vefat ettiğini bildirmektedir. (*A.g.e.*, s. 510)

¹⁷ Alî Hasan diğer kaynaklardan farklı olarak Şeyh İbrahim'in vefatından sonra yerine oğlu Muhammed el-Hâdî'nin değil de eş-Şeyh Hâlid geçtiğini kaydetmektedir. Bunun zamanında Yeşrutiye'ye intisap edenlerin sayısı artınca büyük bir nüfuz sahibi oldular (*A.g.e.*, s. 510).

Amman bu konuda en uygun tercih oldu ve 1980 yılında merkez zaviye Ahmed el-Yeşrutî'nin tarikatın başında olduğu dönemde son kez yer değiştirerek buraya nakledildi. Lübnan'daki iç savaşın sonra ermesi üzerine tarikatın faaliyetlerinde görülen yeni bir canlanmanın ardından Beyrut'un güneyinde ve Bekâ'a Vadisinde iki yeni zaviye daha açıldı.¹⁸

20. yüzyılın başından itibaren İslam dünyasının birçok bölgesinde Yeşrutîye kolu müntesiplerinin sayısında büyük bir artış oldu. Filistin başta olmak üzere Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail, Brezilya ve Kanada'da yaşayan Müslümanlardan bu tarikata intisap etmeye başladılar. Bu dönemdeki diğer tarikatlardan ayrılan en belirgin özelliği kadın ve erkek müntesiplerinin hep birlikte dua edip evrâdı zikretmeleriydi. Haftada bir defa buldukları mahaldeki zaviyede "hadra" dedikleri zikir meclisi düzenleyip o esnada Kurân-ı Kerim ve tarikat üzerine ders yapmaktaydılar.

Şeyh Ali Nüreddîn'in Akka'daki Hayatı:

Şeyh Ali Nüreddîn'in yerleştiği Terşîha köyü o dönemde Osmanlı Devleti'nin Sayda Eyaleti'ne bağlı bir liva merkezi olan Akkâ'nın sınırları içindeydi. Ardından Suriye Vilayeti'ne bağlanan Akkâ Sancağı, Beyrut'un müstakil vilayet yapılmasından sonra buraya aynı idarî özelliğini muhafaza ederek bağlanırken Terşîhâ köyü de yine sınırları içinde kaldı.¹⁹ Tunuslu Şeyh Ali Nüreddîn'in Tunus'a dönmek yerine bu bölgeye ikamet etmesiyle birlikte şöhreti kısa sürede etrafta yayıldı.²⁰

Rodos'a sürgün edilmesinin ardından tutuklu bulunduğu kale hapisanesinden Sultan Abdülaziz'e hitaben 15 Muharrem 1284 (19 Mayıs 1867) tarihinde gönderdiği mektuptan onun bu bölgeye genelde bilinenin aksine 1860'lı yıllarda değil 1850'li yılların başında geldiğini anlıyoruz. Zira bizzat kendi imzasını taşıyan mektubunda kendisinin on yedi sene önce, yani 1267 (1850) yılında, Beyrut'a bağlı Şeyh Vârî köyüne yerleştiğinden bahsetmekteydi.

¹⁸ Annabelle Böttcher, *a.g.m.*

¹⁹ 1266-1320 yılları arası Osmanlı Devlet Salnameleri.

²⁰ BOA, A.MKT.MHM., 273/80, 2 Rebiülevvel 1280.

Burada Şâzeliye tarikatı usulüne göre kendisine tabi olanlarla (ihvân) evrâd, ezkâr ve Padişah'ın ömrünün uzun olması için dua ettiğini ise özellikle belirtmekteydi.²¹

Rodos'a Sürülüş Sebebi:

Şeyh Ali Nüreddîn'i sürgüne gönderen Şam valisi onun hakkında İstanbul'a verdiği malumatta o güne kadar bölgesindeki mevcut tarikatlardan farklı özelliklere sahip yeni birisinin ortaya çıktığını ve garip halleri olduğunu bildirdi. Eskiden bu tarafa bölgede mevcut olan tarikatlarda benzerlerine rastlanmayan bir takım yeni davranışlar sergileyen bu şeyhin Akkâ'daki zikir faaliyetleri bir şukka (not) ile İstanbul'a ilettiler. Bu konuda ayrıca zaptiye müşiri Halim Paşa ile yapılan haberleşmelere dair tezkereler (pusula şeklinde yazılar) de ulaştı. Vali Mağrib asıllı bu şeyh hakkında Şam'dan daha sonra temin ettiği yeni bilgileri de göndermeye devam etti ve zamanla hakkında yeterli malumat toplanmış oldu.

Şam valisinin bölgesindeki tarikat şeyhlerine karşı herhangi bir menfî tavrı bulunmadığı halde Yeşrutî şeyhini sürgün etmek için elinde yeteri kadar delil olduğundan bahsediyordu. Ona göre Şeyh Ali Nüreddîn Rodos'a sürülmesinin özel sebepleri vardı. Öyle ki şeyhin tarikat adına yaptıkları dinî esaslara aykırı ve zihinleri karıştıracak türden şeylerdi. Tüm bu sebepler onu derhal bulunduğu yerden alıp uzaklaştırmayı gerektiriyordu.

5 Ağustos 1863 (20 Safer 1280) tarihinde Akkâ Sancağına tabi Terşîha köyünde yerleştikten sonra şöhreti artan Mağrib asıllı Şeyh Ali'nin bazı hoş gitmeyen hareketleri (harekât-ı nâ-merziyye), ona karşı alınan tedbirler ve bunların uygulanması hakkında Şam valisinin mektupları Zaptiye Nazırı Abdülhalim Paşa'ya gönderildi. Bunun üzerine alınan kararla valinin Şeyh Ali'yi rahatsız etmeden (sûret-i hasene ile) İstanbul tarafına göndermesi istendi. Ancak geçen zaman içerisinde bu yönde bir gelişme olup olmadığı konusunda haber alınmadığı Zaptiye Nazırına hatırlatılarak bu şeyhin hareketlerinde daha

²¹ BOA, AMKT.MHM., 384/27, 7 Safer 1284.

da ileri gittiği takip eden mektuplarda açıkça anlatıldı. Kısacası son olarak bu konudaki girişimler Bâb-ı Ali tarafından merak edilmekteydi.²²

12 Ağustos 1863 (27 Safer 1280) tarihinde Şam valisi tarafından gönderilen bir yazıyla Yeşrutiyeye konusundaki gelişmeler hakkında Sayda Valiliği bilgilendirildi. Şeyh Ali'nin müntesibi bulunduğu bu kolun "Tarikat-ı Aliye-i Şâzeliye'nin usûl ve adâbına muhalif bir takım adamlara inâbet itasıyla bir cemiyet teşkil ederek bazı harekât-ı nâ-merziyyeye cüret" ettiği belirtilmekteydi. Zaptiye Nazırı Abdülhalim Paşa ile bu konuda daha önce yapılan haberleşmeden de bahseden yazıyla bu meseleden bölgedeki Osmanlı idarecilerinin tamamının haberi vardı. Şeyhin "evzâi ve ahvâli vâkıyası ahkâm-ı münchie-i şerîat-ı garrâya gayr-ı muvâfık ve ihlâl-i ezhân-ı mûcib olarak tecvîz olunamayacağı, artık oradan kaldırılması lazım gelirse de bunun oralarca münîb ve mensupları çoğalmış olmak hasebiyle bu sûretinin alenen ircâi ihtimâl ki işi büyüteceğine ve muahharan alınan telgrafnamelerinden anlaşıldığı üzere hazır zât-ı devletleri dahi şu aralık Akkâ'da bulduklarına mebnî kendisi nezd-i vâlâlarına getirilerek güyâ şöhreti ve sıfatı buraca işitilmekle görüşülmek için Dersaadet'ten isteniliyor vâ'disinde kelimât-ı muknia ve müessire ifâsıyla münasip bir vapura irkâben bu tarafa aşırılması" yönünde oldukça teferruatlı bu yazıya istinaden şeyhin Akkâ'nın Terşîha köyünden çıkarılması emredildi.²³

Filistin bölgesindeki insanlar içinde daha önceki hayatlarında her türlü kötü işle meşgul olanlardan bazıları bu tavırlarından uzaklaşarak Şeyh Ali Nüreddîn'e intisap etmekteydiler. Ancak onun herkesin gözü önünden birden uzaklaştırılması muhtemelen hiçte istenmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Bütün bu endişelerin göz önüne alındığı bir dönemde Akkâ'ya gitmek istediğini telgraflarla bildiren valiye Zaptiye Nazırı oraya gittiğinde şeyhi yanına çağırarak kendisine şöhretinin her yerde yaygınlaştığını, hatta İstanbul'a davet edildiğini ikna edici ve etkili sözlerle söylemesini istedi. Ardından onu Akkâ'ya ilk gelen posta vapuruna bindirip yanına da uygun bir memuru görevlendirerek oradan uzaklaştırmasının gayet kolay olacağını düşündü. Bindirileceği posta

²² BOA, A.MKT.MHM., 272/28, 20 Safer 1280.

²³ BOA, A.MKT.MHM., 273/13, 27 Safer 1280.

vapuru şayet yolculuk müddetince başka limanlara da uğramak zorunda kalacak olursa o zaman ona bindirilmesi sakıncalı olabilirdi. Fakat Beyrut'tan hareket ettikten sonra başka limanlara uğramayan bir vapura bindirilmesinde bir sakınca yoktu ve o vapurla gizlice ve süratli bir şekilde Kıbrıs'a gönderilip muvakkaten orada ikameti sağlanacaktı.²⁴

Şeyh Ali'yi taşıyan vapurun gittiği Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti Valiliğine ve Rodos kaymakamlığına gönderilen yazılarda Mağrib asıllı olan ve Akkâ civarında yaşayan bu kimsenin bazı hareketlerinden dolayı halifeleri ve arkadaşlarıyla buldukları yerden uzaklaştırılacakları Suriye valisi tarafından haber verildi. Sayda Valiliği gelen emir üzerine derhal harekete geçerek bu kimseleri gözaltına aldı, ardından hepsini Rumeli'de münasip bir yere gönderilene kadar Beyrut sahillerine sefer düzenleyen Lübnan vapuruna bindirtti. Bu vapur onları, daha önce bir müddet için de olsa kalmaları için kararlaştırılan Kıbrıs yerine, Rodos adasına getirdi. Yeşrutî müntesiplerini taşıyan vapur Rodos'a gelir gelmez tutuklanan şeyh ve beraberindekilerin iyi muhafaza edilmeleri buradaki idarecilere emredildi ve Bâb-ı Âli bu konu ile ilgili gelişmeleri yakından takibe aldığını da ısrarla bildirildi.²⁵

30 Ocak 1867 (24 Ramazan 1283) tarihinde Sadaret tarafından yazılan emirden de açıkça anlaşıldığı üzere Şeyh Ali'nin ve beraberindekilerin bazı kötü hal (sû-i hâl) ve hareketleri onları sürgün etmeye yetmişti. 19 Şubat 1867 (14 Şevval 1283) tarihinde kendisi ile birlikte Rodos'a gelen halifeleri arasında Şeyh Saîd, Kürt Şeyh İbrahim ve Şeyh Ahmed isimli müritleri vardı. Hepsi kale içindeki hapisaneye tutuklu olarak yerleştirildi. Orada tutuldukları sürece kendilerine iyi muamelede bulunulması, ama başka mahallere kaçmalarına ise müsaade edilmemesi konusunda Rodos kaymakamı Miralay Süleyman Bey'e özellikle uyarıldı.²⁶

²⁴ BOA, A.MKT.MHM., 273/80, 02/Ra/1280: Akka sancağı Tersîce (Terşîha) karyesinde bulunan Mağribi Şeyh Ali Efendi'nin Kıbrıs'ta ikamet ettirilmesi.

²⁵ BOA, A.MKT.MHM., 369/40, 24 Receb 1283.

²⁶ BOA, A.MKT.MHM., 377/34, 28 Şevval 1283.

Ahmed Cevdet Paşa 1878 yılında Suriye Valisi olarak Şam'a tayin edildi. Valilik görevi esnasında Akkâ'da, çevresindeki kazalarda ve hatta Şam'da Şâzelî tarikatına intisap ettiklerini iddia eden "mülhitlerin" bulunduğu konusundaki rivayetleri kendi ifadesiyle çokça işitmekteydi. Fakat o dönemde bu kimselere karşı herhangi bir teşebbüste bulunması kendisinden istenmemişti. 1888 yılında Adliye Nazırı olduğu dönemde Şeyh Ali Nûreddîn Efendi konusunda Aydın Valisi Hüseyin Rıza Paşaya gönderdiği yazıda kendi zamanında bu tarikat müntesiplerinin pek ortalıkta görünmediklerinden ve seslerini duymadığından bahsediyordu. Suriye'den ayrılmasının üzerinden on sene geçtikten sonra bölgeden aldığı haberlere göre Mağribli şeyhin müritleri "azıtmışlar", hatta onlar hakkında bu ifadeyle de yetinmeyerek bunların "İbâhiyye" topluluklarına mahsus fecî işler yapma cesareti gösterdiklerinin kulağına kadar geldiğini Hüseyin Rıza Paşaya bildirdi. Ahmed Cevdet Paşa'nın Aydın Valisi'nden bu konuyu sormasının sebebine gelince bu vali her ne kadar Şeyh Ali Nûreddîn ve müritlerinin bulunduğu yerde görev yapmamışsa da oraya yakın diğer mahallerde bulunmuştu. Bu sebeple Ahmed Cevdet Paşa da son gelişmeler hakkında duyduklarının doğru olup olmadığını ondan öğrenmek istemişti.²⁷

Hüseyin Rıza Paşa'nın Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa'ya verdiği cevaptan Şeyh Ali Nûreddîn'in Akkâ'da ikamet ettiği, halifelerinin ise Şam'da buldukları anlaşılıyordu. Müritleri ise çoğunlukla Akkâ ve çevresindeki kazalar ile Şam'da yaşıyorlardı. Beyrut merkezinde de bu tarikata intisap edenlere rastlanmamaktaydı. Yeşrutî koluna intisap edenler hakkında yeterli derece bilgiye sahip olmadığını özellikle belirten Hüseyin Rıza Paşa her şeye rağmen bunların zihinlerinde ve ağızlarında "vahdet-i vücûd" meselesinin dolaştığını, hatta bu hususu daha ileri götürerek şerî hükümleri hafife (tahfif-i tekâlif-i şer'iyye) alacak tavır ve hareketlerde bulduklarını ifade etmekteydi. Ona göre Yeşrutîler'in bazıları suçu gerektirecek yasakları işlemekteydiler ve kendi aralarında mahremiyeti kaldırarak kadın ve erkek müritlerin karışık vaziyette bir araya geldiklerinin herkes tarafından konuşulduğunu

²⁷ BOA, AMKT.MHM., 35/45, 4 Şaban 1305.

vurguluyordu. Beyrut ahalisine gelince bunların eskiden olduğu gibi dinî hayatlarını yaşamaya devam ettiklerini (salâbet-i diniyye) ve dolayısıyla alışık olmadıkları zikirleriyle bölgede Yeşrutîye'yi yayan Şeyh Ali Nûreddîn'in müritlerine karşı nefret duygularını açığa vurmaktan (izhâr-ı nefret) sakınmıyorlardı.²⁸

Rodos'a sürülmesinin sebeplerini aslında bizzat Şeyh Ali Nûreddîn de merak ediyordu. İstanbul'a yazdığı mektuplarda bizzat şeyh kendisinin hangi suçlardan sürgüne gönderildiğini merak eden ifadeler kullanıyordu. Çünkü Rodos'ta bulunduğu esnada Padişaha kendi durumunu arz etmek için bir takım mektuplar gönderdi ve bunlarda kullandığı ifadelerden anlaşıldığına göre sürgün edilmesinden birkaç ay önce kendisine tabi olan müritleri Şam'da başka tarikatlara mensup dervişlerle münakaşa etmişlerdi. Ancak bu hadiseler tamamen kendi bilgisi dışında meydana gelmişti. Ne var ki Beyrut kaymakamı sebebinin hiç bilmediği bir husustan dolayı kendisini tutuklayarak Rodos adasına sürgüne göndermişti. Şeyh Ali Nûreddîn sürgüne gönderilmesinde etkisi olabilecek şikâyet konusunda ve de kendisinden davacı olanın kimliği ile ilgili bilgi sahibi değildi. Bir defa dahi Akkâ ve çevresindeki devlet erkânıyla yüzyüze getirilmeksizin sürgün edilmeleri ve sebepsiz yere gurbette birkaç adamıyla (can) ile çok kötü durumda (rezîl, perişân, sefil ve sergerdân) kalmalarına ne Cenâb-ı Hakk'ın, ne Padişahın ve ne de merhamet sahibi güvenilir kimselerin rıza göstermeyeceklerini gayet açık bir dille ifade etmekteydi. Haliyle bir an evvel başına gelen bu hadisenin gerçek sebebinin anlaşılacak acı ve ıstırap verici durumdan müritleriyle birlikte kurtulmaları için bizzat Padişah'tan yardım istedi.²⁹

Kendisinden "ed-dâî" sıfatıyla bahseden Şeyh Ali Nûreddîn 19 Ekim 1867 tarihli ikinci mektubunda 17 sene önce Beyrut'a bağlı Şeyh Dârî isimli köye "hicret ederek orada seccâde-neşîn-i inzivâ olarak" vakit geçirdiğini belirtmekteydi. Ayrıca orada yaşadığı sürece Şâzeliye tarikatının usûlü neyse onu yerine getirmeye çalıştığını ve "ihvânları" ile beraber virtlerine, zikirlerine

²⁸ BOA, AMKT.MHM., 35/45, 5 Şaban 1305.

²⁹ BOA, AMKT.MHM., 384/27, 15 Muharrem 1284.

ve duâlarına devam ettiklerini bu mektubunda belirtme gereğini hissetmişti. Yani şeyh devlet erkanının kendisinin bilinen Şâzeli geleneği dışında hareket ettiği, hatta tehlikeli bir çizgi takip ettiği konusundaki ithamlarına da cevap vermiş oluyordu.³⁰

Yeşrutîye şeyhinin tutuklu bulunduğu hapisneden serbest bırakılması için 20 Mayıs 1867 tarihinde kaleme aldığı yazısı Rodos kaymakamlığına teslim edildi. Bunun üzerine Rodos kaymakamı Suriye Vilayeti tarafından bazı hareketlerinden dolayı bizzat Sadrazam'ın emriyle Rodos'a gönderilerek tutuklatılan şeyh ve arkadaşlarının kale içinde mecburî ikamet ettirildiklerini bildiren yazısı ile Şeyh Ali Nûreddîn'in bazı taleplerini ihtiva eden mektubunu Sadrazam'a gönderdi. Durumu incelenen şeyh ve arkadaşlarının bu adadaki sürgün hayatlarının devamında bir sakinca görülmediği yönünde kaymakama cevap yazıldı. Ne var ki en kısa zamanda serbest bırakılmayı talep eden bu kişilerin aslında Rodos'tan gizlice ayrılma emelleri olabileceği düşünülerek kaymakamdan onları daha iyi muhafaza etmesi dahi istendi.³¹

22 Ekim 1867 (22 Cemaziyelahir 1284) tarihinde Rodos kaymakamından Sadarete gelen başka bir yazıda Beyrut'tan adaya sürgüne gönderilen ve burada eziyet çeken Şeyh Ali Nûreddîn'in affedilmesi için verdiği arzuhalinin tekrar İstanbul'a gönderildiği haber verildi. Bu konuda kendisine yeni bir emir gelirse uygulayacağımı da ayrıca belirtildi.³²

Suriye Valisi Mehmed Râşid Paşa'nın 9 Haziran 1868 tarihinde Sadaret'e hitaben gönderdiği yazıda Şeyh Ali Nûreddîn'in Şâzeliye tarikatı şeyhlerinden olup bir buçuk sene evvel kendisinin "bazı tefevvühât-ı gayr-i mekûleye cüret eylemesinden dolayı vuku bulan arz ve çakerânem üzerine bâ-irâde-i aliye Rodos'a" sürülmesinden bahsedilmekteydi. Yine şeyhin oldukça yaşlı ve ihtiyar bulunması, Akkâ'ya bağlı Terşîha köyündeki ailesi ve çocuklarının durumlarının iyi olmaması sebebiyle kendisi ve halifelerinin serbest

³⁰ BOA, A.MKT.MHM., 392/40, 21 Cemaziyessani 1284. Suriye'de Yeşrutîye'nin dışında Şâzeliye'nin Denderâviyye ve Aleviyye isimli alt koları ile, Sadiye, Nakşibendiye, Halvetiyye, Rifâiyye ve Kadiriyye müntesipleri vardı. (Frederic de Jong, *a.g.m.*, 216).

³¹ BOA, AMKT.MHM., 384/27, 22 Muharrem 1284

³² BOA, A.MKT.MHM., 392/40, 1 Receb 1284.

bırakılmaları Şam'daki şeyhler tarafından dahi talep edilmekteydi. Şeyh Ali Nûreddîn daima öğüt veren (mütenâssih) ve kendisine yapılan tenbihi dikkati alan (mütenebbih) bir kimse olup yaşadığı eski yurduna iadesinde oraca da bir mahzur kalmadığının herkes tarafından bilinmesi sebebiyle artık geri gitmesine izin verilmesini isteniyordu.³³

26 Ağustos 1868 tarihli Şurâ-yı Devlet kararında da ifade edildiği üzere Suriye valisi tarafından gönderilen ve Rodos'ta sürgünde bulunan Şeyh Ali Nûreddîn'in affedilerek serbest bırakılmasını talep ettiği mektubu Mülkiye Dairesi'nde okundu. Bazı uygunsuz sözler sarf etmesinden dolayı Rodos'a sürülen bu şeyhin gayet ihtiyar olması yanında geride bıraktığı ailesinin zaruret içinde bulunması ve serbest bırakılmasında bir mahzur kalmadığına karar verildi. Böylece Akka'ya geri dönmesine müsaade edildi.³⁴

Suriye ve Cezayir-i Bahrî Sefîd vilayetlerine hitaben 9 Ekim 1868 tarihinde gönderilen yazılarda Şeyh Ali Nûreddîn'in cezasının kaldırıldığı ve tutuklu bulunduğu Rodos'tan serbest bırakılması ve memleketine gönderilmesi konusunda Şurâ-yı Devlet'te alınan karar her iki valiye de bildirildi.³⁵ Fakat bu kararın uygulanması birkaç ay daha sürdü. 1 Şubat 1869 (19 Şevval 1285) tarihinde Şeyh Ali affedilip serbest bırakıldı. Ama kendisiyle birlikte bu adaya getirilip tutuklanan Şeyh Said, Ahmed Efendi ve Derviş İbrahim'in tutukluluk halleri bir müddet daha devam ettirildiyse de sonunda bizzat Padişah'ın izni ve Şurâ-yı Devlet kararıyla bunlar da affedildiler. Derhal serbest bırakılmaları konusunda gerekenin yapılması Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Ahmed Paşa'ya emredilirken bütün gelişmeler aynı zamanda Suriye vilayetine de bildirildi.³⁶

Cezâyir Bahri Sefîd Vilayeti Beyrutlu Şeyh Ali Nûreddîn'in affedilmesi konusundaki talebini ihtiva eden arzuhalinden haberdar edildi. Fakat gönderilen yazıda şeyhin Beyrut civarında bulunduğu esnada "başına bir takım sebükmağzâyı celb ile bazı harekât-ı gayr-i merziyye ve nâ-meşrûiyyeye cüret

³³ BOA, A.MKT.MHM., 419/89, 18 Rebiülevvel 1285.

³⁴ BOA, A.MKT.MHM., 419/89, / Cemaziyevvel 1285.

³⁵ BOA, A.MKT.MHM., 419/89, / Cemaziyevvel 1285.

³⁶ BOA, A.MKT.MHM., 433/37, 19 Şevval 1285.

eylemesinden dolayı badehu icap ederse Rumeli tarafında aşırılamak üzere kaldırılmasına” karar verildiğinden ve bir müddet sonra bunun yerine getirildiğinden bahsediliyordu. Bir müddet hapiste kalan şeyh ve beraberindekilerin birdenbire “afv ve itlâkıyla memleketi cânibine azîmetine ruhsat ifâsı mahzurdan sâlim olamayacağı cihetle gayr-i câiz görünmüş olup mamafih kendisi Rodos’tan hoşnut olmadığı”, eğer bu adada korunması zor olacaksa “karar mucibince Rumeli canibine nakli” konusunun dikkate alınması dahi talep edilmişti.³⁷

Osmanlı idaresindeki Suriye vilayetinde ve çevresinde 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda müntesip toplaması üzerine dikkatleri üzerine çeken Yeşrutî Şeyhi Ali Nûreddîn’in oradan kaldırılıp Rodos’a sürgün edilmesi oldukça önemli bir meseleye dönüştü. Tunus’tan gelerek yerleştiği Akkâ’da sürdürdüğü tarikat faaliyetleri yakın takibe alınan şeyh böylece zorunlu olarak bir müddet de Rodos’ta müritleriyle hapis hayatı yaşamak zorunda bırakıldı. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Doğu Afrika Müslümanları arasında en yaygın tarikat kollarından birisi olan Yeşrutîye’ye intisap eden Müslümanların şeyhlerinin Rodos’taki sürgün hayatı hakkında fazla bir kayıta rastlanmamaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde ise onun Rodos’a sürgün edilişi ve buradan serbest bırakılışı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Şeyh Ali Nûreddîn Rodos’taki sürgün hayatından döndükten sonra müntesipleriyle daha yakından ilgilenmeye başladı. Hatta Osmanlı Devleti tarafından da bu konuda kendisine herhangi bir sıkıntı çıkarılmamaya gayret gösterildi. Öyle ki bu yeni dönemde onun hakkında yazılan bir belgede kendisinin “Şâzeliye tarikatı şeyhlerinden ve sâdattan” birisi olduğu ve Akkâ Sancağı’na bağlı Terşîha’da fakirleri doyurmak için üç yüz baş koyun beslediği ifade ediliyordu. Beslediği hayvanların sayısının bu miktarı geçmemesi şartıyla 1298 malî senesi Mart ayından itibaren geçerli olmak üzere bazı benzerleri de göz önünde bulundurularak vergiden muafiyeti konusundaki emri bizzat

³⁷ BOA, A.MKT.MHM., 392/40.

Padişah İkinci Abdülhamid verdi.³⁸ Hatta Fatıma Yeşrutî bu Osmanlı padişahının Yeşrutîye’ye intisap ettiğini bildirmektedir.³⁹

Şeyh Ali Nûreddîn’in Vefatından Sonra Akka ve Çevresinde Yeşrutîye’nin Konumu:

Filistinliler arasında hâla müntesipleri bulunan Yeşrutîye’nin müritleri mülteci kamplarında dahi Perşembe akşamları zikir halkaları (hadra) düzenlemekteydiler. El-Meydân mülteci kampındaki merkez zaviye el-Baltacıyya adıyla bilinmekteydi. Bu kolun Şam’daki ilk müntesibi olan Ebu’l-Şamât lakaplı Mahmud b. Muhyiddin b. Mustafa’nın (ö. 1923) adını taşımakta olup buraya Zaviyetü Ebû’l-Şamât denmektedir. Şam dışında Yeşrutîler’in en önemli diğer zaviyeleri Havran ve Halep’te bulunmaktaydı. 1948 yılındaki olaylar esnasında sekiz zaviyenin yıkılması ve müritlerin başka yerlere iltica etmeleri ve postnişin Muhammed el-Hâdî’nin de Beyrut’a göçmesi üzerine Akkâ ve çevresiyle tarikatın irtibatı koptu. 1950’li yıllarda Yeşrutîye’nin bölgedeki önemli şeyhlerinden Şeyh Abdurrahman Ebu Rîşa ana zaviyeden ayrılarak yeni bir kol oluşturdu. Kendisi 1977 yılında vefat edince bu kolun faaliyetleri durdu. 1980’li yılların başına kadar Yeşrutîler’in merkez zaviyesi Beyrut’ta olup tarikatın postnişini Muhammed el-Hâdî burada ikamet ediyordu. O dönemde Beyrut’ta ve bu şehrin çevresindeki kamplarda yaşayan Filistinli mültecilerin devam ettikleri Yeşrutîye zaviyeleri vardı. Tarikat müntesiplerinin birçoğu Filistin Direniş Hareketi’nde faal olarak rol aldılarsa da bu tavırlarında Ortadoğu’da genelde siyaset dışı kalmayı benimseyen Yeşrutîye’nin ciddi bir etkisi olduğunu söylemek zordu. Muhammed el-Hâdî 1980’de vefat edince merkez zaviye Ürdün’ün başkenti Amman’a taşındı. Bu değişik sayesinde Filistinli mültecilerin zaviyeyi daha rahat ziyaret ettiler. Yine dünyanın diğer bölgelerindeki müntesiplerinin de merkez zaviyeyi daha rahat ziyaret etmeleri kolaylaştı.⁴⁰

³⁸ BOA, İrade-Dahiliye, n.68505, 21 Receb 1299/27 Mart 1298.

³⁹ Fâtıma el-Yeşrutî, *Mevâhibü’ş-Hakk fî Kerâmâtî’l-Yeşrutîyyetî’ş-Şâzeliyye*, Beyrut 1979, s.5

⁴⁰ Frederic de Jong, *a.g.m.*, s. 218.

1967 İsrail-Arap Savaşı sonrasında Yeşrutîler Gazze ve Batı Şeria'daki zaviyelerle yeniden irtibat kurdular. İslam dünyasından gelen yardımlarla Akkâ'daki zaviyenin özellikle kurucusunun temelini attığı salon tamir edilerek genişletildi. 1981 yılında Beyrut'ta ölen Muhammed el-Hâdî'nin vefat ettiği yere gömülmesi tercih edilmedi ve Ahmed Yeşrutî, eşi ve İsraili resmi görevlilerin eşliğinde Akkâ'ya defnedildi. Defin merasimden sonra Ahmed Yeşrutî Gazze ve Batı Şeria'daki zaviyeleri ziyaret etti. Tarikatın içine düştüğü sıkıntılı durumdan çıkmasında Ahmed el-Yeşrutî'nin tesiri büyük oldu. İsrail'in işgali altındaki topraklardaki zaviyelerde haftada bir düzenledikleri zikir halkaları yeniden başladı. 1981 yılında Yeşrutîler'in önemli eserleri yeniden basıldı.⁴¹

Filistinliler arasında Yeşrutîye'nin dışında Halvetiye'nin Rahmaniye kolu yaygın olup kurucusu Abdurrahman eş-Şerif idi. Bu şeyh daha önce Yeşrutîye intisap etmişken bir müddet sonra Şazeliye tarikatıyal irtibatını büsbütün kopararak Halveti'ye intisap etti. Her iki tarikat arasında zaman zaman soğukluk olup birbirlerini açıkça eleştirmektedirler.⁴²

Bugün İsrail devletinin nüfusunun beşte birini oluşturan Müslümanlar arasında Yeşrutîye tarikatı müntesipleri olup ana zaviyeleri Ummü'l-Fehm'dedir. 1952 yılında tarikatların ellerindeki vakıflar alınınca başta Akkâ ve Terşîha zaviyeleri olmak üzere maddi bakımdan sıkıntıya düştüler.

Yeşrutîye Kolumun Doğu Afrika'da Yayılması:

Şâzeliye tarikatı önce Mısır ve Kuzey Afrika'da yayıldı. Tunus'ta bu tarikatın Tayyibiye kolu yaygın olup bunlar daha ziyade Cezayir, Fas ve Libya gibi komşu ülkelerden gelen göçmenlerdi.⁴³ Özellikle Mısır'da da müntesipleri çoğalan tarikatın bu ülkede on dört alt kolu vardı.⁴⁴ Sudan'da da 1445 yılı gibi oldukça erken bir tarihte ilk defa yaygınlaşan tarikat Şâzeliye olup buradaki

⁴¹ Frederic de Jong, *a.g.m.*, s. 219.

⁴² Frederic de Jong, *a.g.m.*, s. 220.

⁴³ Joseph M. Cuoq, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 37.

varlığını son dönemlerde bile devam ettirmiş ve hala bu ülkede halifeleri bulunmaktadır.⁴⁵ Kâdiriye Doğu Afrika'da Şâzeliye'ye göre daha geç yayılmaya başlamasına rağmen kısa zamanda daha fazla müride sahip oldu. Oysaki Şâzeliye Zengibar'da 1850'li yıllarda yaygın olup buraya bağlı topraklarda en yaygın tarikattı. Bazı araştırmacılara göre ise Şâzeliye bölgeye 1880'li yıllarda yayılmaya başlamıştı.⁴⁶

Doğu Afrika'da Şâzeliye tarikatının Yeşrutîye kolunun yayılmasına öncülük edenler Komor Adaları'ndan Abdullah Derviş ve Saîd Muhammed Ma'rûf isimli iki önemli şahsiyettir.⁴⁷ Dört küçük adadan oluşan bu adalar devletindeki Müslümanların yarısının mutlaka bir tarikata intisap ettiği biliniyordu. Tarikatlar içinde en rağbet edileni Şâzeliye'nin Yeşrutî kolu oldu.⁴⁸

En son ismini Komorlar Birliği olarak değiştiren ve Büyük Komor, Anjuan ve Moheli isimli üç adanın bir idarî yapı altında müstakil bir devlet oluşturduğu ülkede bu kolu yayan Saîd Muhammed Ma'ruf isimli bir yerlidir. 1852 yılında Büyük Komor (Ngazidja) adasında buranın yöneticisi konumundaki sultan ailesinin bir ferdi olarak dünyaya geldi. Onun 1853'te doğduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Ailesi aslen Yemen'in Hadramevt bölgesinden gelip bu adaya yerleşmişti. Muhammed Ma'rûf Komorlar'da Kur'an eğitimi aldıktan sonra eğitimini tamamlaması için Zengibar'a gönderildi.⁴⁹

Zengibar'da bulunduğu sırada tanıştığı Şeyh Üveys vasıtasıyla Kadiriye'ye intisap ettiyse de Komorlar'a dönünce bu tarikatı yaymak için bir

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 351.

⁴⁶ Knut S. Vikor, "Sufi Brotherhoods in Africa", *The History of Islam in Africa*, (ed.: Nehemia Levtzion – Randall L. Pouwels), Ohio University Press, Athens-Ohio 2000, s. 445.

⁴⁷ Bölge tarihi üzerine uzman Fransız araştırmacılardan Paul Guy Komorlu Şeyh Muhammed Ma'ruf hakkında Saîd Abdurrahman Ahmed'in Anjuan şivesinde yazdığı ve Abdurrahman Şeyh Emin'in Arapça'ya çevirdiği eserini Fransızca'ya tercüme ederek *La vie et l'oeuvre du grand marabout des Comores, Saïd Mohammad b. Ahmed al Ma'ruf* (Tananarive (Madagaskar) 1949 adıyla yayımladı. (Sultan Chouzour, *a.g.e.*, s.72).

⁴⁸ Joseph M. Cuoq, *a.g.e.*, s.516.

⁴⁹ Sultan Chouzour, *a.g.e.*, s.72; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth Century Africa*, Cambridge 1976, s.152. Martin, El-Ma'ruf'un 1853'te doğduğunu ifade etmektedir.

gayret göstermedi.⁵⁰ Çünkü daha önce Ali İtibârî'nin derslerini takip ettiği bu adada daha sonraki yıllarda annesi ve kız kardeşiyle birlikte gittiği hac seyahati dönüşünde yine kendisi gibi Komorlu olan Abdullah Derviş ile karşılaştı. Onun tasavvufî telkinlerinden etkilenerek Şâzeliye'ye intisap etti. Muahmmmed Ma'rûf'un önce Şâzeliye'nin Aleviye koluna intisap ettiğinden bahsedenler de var. Kendisine intisap ettiği Abdullah Derviş adlı bu kişi de aynen Muhammed Ma'rûf gibi daha önce gittiği hac seferinin ardından Komorlar'a dönmek yerine önce Filistin tarafını da ziyaret etmeye gitmişti. Orada Şeyh Ali Nûreddîn Yeşrutî ile karşılaşmış ve kendisine intisap etmişti.⁵¹

Komor Adaları'na Şâzeliye tarikatının Yeşrutî kolunu getiren kişi Şeyh Abdullah Derviş'tir. Asıl adı Ebuleys Şeyh Abdullah olan ve soylu bir aileden gelen Komorlu bu kişi de ilk eğitimini Zengibar adasında aldıktan sonra Akkâ'ya giderek orada ilmini artırdı. Orada bulunduğu sırada bizzat Şeyh Ali Nûreddin Yeşrutî ile karşılaştı ve kendisine intisap etti. Dönüşünde Büyük Komor Adası'nda Muhammed el-Ma'rûf'u Yeşrutîye'ye intisap ettirip halifesi ilan etti. Ardından Abdullah Derviş Büyük Komor Adası'nın Itsandra şehrinde kalırken el-Ma'rûf Moroni'de ilk zaviyesini açtı. Burada epeyce mürit topladıktan sonra Anjuan adasına geçti. Burada kendisine büyük itibar gösterilmişse de buranın kadısı Cuma namazı öncesinde adanın Sultan'ının da hazır bulunduğu anda verdiği vaazda kendisine hakaret edince beraberindekilerle birlikte orayı terk edip kaldığı mahalle gitti. Fakat Sultan'ın askerleri kendisini takip edip yakaladıktan sonra boğularak ölmesi için denize attılar. Oradan geçmekte olan bir Hint vapuru onu kurtararak Madagaskar'ın Nosy-Bé şehrine götürdü. Burada bir müddet kalan şeyh daha sonra Mayotte adası üzerinden önce Büyük Komor'a, ardından Zengibar'a geçti. Hem bu adadaki Komor asıllılar arasında, hem de Pemba ve Mafya adalarındaki

⁵⁰ Sultan Chouzour, *a.g.e.*, s.73.

⁵¹ B.G. Martin, *ag.e.*, s.154; Jean-Claude PENRAD, "La Shâdhiliyya Yashrûtiyya et la Alawiyya dans l'océan Indien occidental : nouveaux matériaux comoriens", In Scarcia Amoretti, Biancamaria (ed.), *Islam in East Africa : new sources (archives, manuscripts and written historical sources. Oral history. Archaeology)*, Roma : Herder, 2001, p. 253-273.

Müslümanlar arasında Yeşrutîye kolunu yaydı. Hatta bu dönemde Madagaskar'daki Müslümanlar arasında bu tarikata intisap edenler oldu.⁵²

Onun gayretleri sonucu Şâzeliye tarikatı Doğu Afrika bölgesinde hızla yayılınca Kadiriler'den daha fazla Müslüman bu tarikata intisap etti. Fransızlar bir müddet sonra onun Büyük Komor adasına dönmesine müsaade ettiler. Ülkesine dönünce derhal bir zaviye açarak tarikatı buradan idare etti. Şeyh Ma'ruf'un vefat ettiği tarih konusunda da kaynaklarda farklı tarihler verilmekte olup 1904 yılında veya 1905'te vefat ettiği ifade edilmektedir. Komorlu araştırmacı Sultan Chouzour'a göre Şeyh el-Ma'ruf 27 Cemayilahir 1323/1904'de vefat etti. Mezarı Moroni'deki Mirereni Zaviyesi'nde olup günümüzde onun mezarına Doğu Afrika Müslümanları tarafından büyük önem gösterilmekte ve ziyaret edilmektedir. Onunla birlikte Komor Adaları'nda yeni bir dinî canlanma yaşandı: Bizzat kendisi bu üç adadaki zaviyelerin inşasıyla ilgileniyordu. Ülkedeki tarikat müntesiplerinin %50'si Şâzeli-Yeşrutî, % 40'ı Kadiri iken, diğer % 10'luk kısmını ise Rifâiye ve Aleviye tarikatlarına bağlananlar oluşturur. Bölgenin Arap asıllı olmayan halkı arasında Yeşrutîye yayıldığı gibi, daha önce Müslüman olmayan kimselerden de ihtida ederek bu tarikata intisap edenler oluyordu. Malavi'nin güneyinde de bu tarikata intisap edenler olduysa da Doğu Afrika'nın bu sahilden içeride kalan bölgelerinde Kâdiriliğin nüfuzu daima fazlaydı. Sonradan zuhur eden kolları yerine doğrudan Şâzeliye tarikatına intisap etmek isteyenler Komorlar'daki Yeşrutî zaviyesini dikkate almayıp Zengibar'dakine bağlandılar.⁵³

Şâzeliye tarikatının Tanzanya'da yayılmasına yine bir Komorlu olan Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Hünzûvânî öncülük etti. Özellikle bu ülkenin güney sahilinde yer alan Kilve adası ve çevresi bu tarikat için önemli bir merkezdi.⁵⁴

⁵² Sultan Chouzour, *a.g.e.*, s. 75-76; B. G. Martin, *ag.e.*, s. 155.

⁵³ Knut S. Vikor, *a.g.m.*, s.456; Joseph M. Cuoq, *a.g.e.*, s.481; Sultan Chouzour, *a.g.e.*, s.76; Martin, *ag.e.*, s.155.

⁵⁴ Joseph M. Cuoq, *a.g.e.*, s.467; J. Spencer Trimingham, *Islam in East Africa*, Oxford University, Oxford 1964, s.97.

Bugün Tanzanya devletiyle bir federasyon oluşturan Zengibar adasının nüfusunun tamamına yakını Müslüman olup Komor Adaları'ndaki dindaşlarıyla aralarında dinî olduğu kadar iktisadî münasebetlerin sağlanmasında Şâzeliye tarikatının ve Yeşrutîye gibi kollarının etkisi büyüktür.⁵⁵

El-Ma'ruf'un yerine geçen Bin Smet Zengibar ve Komorlar'da müftülük görevinde de bulundu ve 1975 yılında vefat etti. Doğu Afrika ülkelerinde ve Hint Okyanusu adalarında hızla yayılan Yeşrutîye kolu daima ana zaviyenin bulunduğu Akka'yla irtibatını muhafaza etti. Buradaki zaviye 1948 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı esnasında Beyrut'a taşındı. Şeyh el-Ma'ruf'un yolunu takip eden Komorlu Müslümanlara günümüzde dahi "dervîşî/darweshî" denmektedir.⁵⁶ Şeyh Abdullah Dervîş ve el-Ma'ruf'un Komorlar ve Hint Okyanusu üzerindeki diğer adalar ile Doğu Afrika ülkelerdeki müntesiplerinin giderek çok sayıda insan tarafından kabulü 1930'lu yıllara kadar gitmektedir. Fakat bu hızlı yayılmadan rahatsız olan sömürge idaresinin tavrını o dönemin önde gelen şarkiyatçılarından ve bu bölgede yaşayan Müslümanlar konusunda uzman olan Fransız Pierre Vérin çok basit ve gerçeği yansıtmayan bir sebebe dayandırıyor. Zira ona göre sömürge idaresinin Komor toplumunu tembelleğe sevk ettiği bir dönemde bu tarikat yayılma zemini bulmuştu.⁵⁷

Sa'id Muhammed Ma'rûf 1904 yılında vefat ettiğinde Yeşrutîye kolunun Filistin'deki Akkâ ile bağlantıları kuvvetli idi. Devam eden yıllar içinde bütün Doğu Afrika sahillerinin önemli merkezlerinde, adalarda, iç kısımlardan Tanzanya'nın Tabora ve Ujiji şehirlerinde, Uganda'nın başkenti Kampala'da, Mozambik'te, Madagaskar'da yaşayan Müslümanlar arasında epeyce yayıldı. Şeyh Ali'nin kızı Fâtıma'nın Yeşrutîye'nin tasavvufî yönlerini ele aldığı eseri bu bölgedeki her müntesip tarafından okunmaktaydı.⁵⁸ Kâdiriye'nin Afrika'daki

⁵⁵ Joseph M. Cuoq, *a.g.e.*, s.467.

⁵⁶ Joseph M. Cuoq, *a.g.e.*, s.516; Sultan Chouzour, *a.g.e.*, s.80.

⁵⁷ Pierre Vérin, *Les Comores*, Karthala, Paris 1994, s.130.

⁵⁸ Son olarak Fatıma Yeşrutî hakkında yeni bir eser yayımlandı. *Two Who Attained: Twentieth-Century Sufi Saints: Shaykh Ahmad al-'Alawi & Fatıma al-Yashrutıyya* (Arpça'dan tercüme eden: Leslie Cadavid), 2005.

kollarından farklı olarak Yeşrutîye zaviyeleri Doğu Afrika'da tek bir şeyhin önderliğinde Akka ile bağlantılarını kesintisiz devam ettirmekteydi.⁵⁹

SONUÇ

Avrupa sömürgeciliğinin bütün ağırlığıyla devam ettiği 19. yüzyılın ilk yarısının zor şartları altında Afrika kıtası Müslümanlarını bir arada tutan en önemli unsurlardan birisi yeni tasavvufî hareketler oldu. 20. yüzyılın ilk yarısında özellikle Doğu Afrika Müslümanlarının kitleler halinde Şâzeliye'nin Yeşrutîye koluna intisap etmeleri bunun açık bir delilidir. Böylece bir taraftan kendilerine has millî değerlerinden uzaklaştırılmak istenen Afrikalı Müslümanların kısmen de olsa bunları muhafaza etmeleri, diğer taraftan misyonerliğin kısılcasına alındıkları bir dönemde İslam dünyasının farklı bölgelerindeki tasavvufî hareketlere intisap ederek İslâmî kimliklerini giderek zenginleştirdikleri görüldü. Fransız sömürge idaresinin Yeşrutîye kolunun yaygınlaşmasını engellemek için aldıkları tedbirler boşa çıktı. Bunda biraz da bu kolun sömürge idaresine karşı açık bir direniş yerine daha fazla mürit kazanmak için hep uyumlu bir tavır içindeymiş gibi gözükmeye etkili oldu. Kaldı ki ellerindeki bütün imkânları kullansalar bile Fransız sömürge idaresini bölgelerinden uzaklaştıramaya güçlerinin yetmeyeceği de bir gerçektir. Komor Adaları'nın Doğu Afrika sahilleriyle bağlantılarının zor olması onları Fransız sömürgeciliğine boyun eğmeye mecbur kılmaktaydı. İşte böylesine bir dönemde Yeşrutîye tarikatı sayesinde Doğu Afrikalı Müslümanların önemli bir kısmı manevî yönden ciddî bir boşluğa düşmekten kurutulmuşlardı.

⁵⁹ Nicole Grandin, "Les turuq au Soudan, dans le Corne de l'Afrique et en Afrique orientale", *Les mystiques dans l'Islam*, (éd.: A. Popovic, G. Veinstein), Ehess, Paris 1986, s. 190; J. Spencer Trimingham, *Islam in East Africa*, s.98.